

TEMA

Knud Knudsen –
bokmålets far, s. 18–34

SPRÅKNYTT

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

40. ÅRGANG 2/2012

- Forsvarlig språk, s. 6
- Norskfaget i endring, s. 10
- Språkreformatoren Knud Knudsen, s. 18
- Knudsen og Ibsen, s. 29

Språkrådet

Kjære lesar!

I dette nummeret av Språknytt feirer vi at Knud Knudsen ble født for 200 år siden. Vi er stolte av å kunne presentere en hel samling av fagartikler i Innsikt-delen av bladet om denne markante språkreformatoren. Skal vi forstå den særegne språksituasjonen vi har i Norge i dag, er ikke Knudsen til å komme utenom. Gjennom sine bestrebelser på å reformere det danske skriftspråket slik at det passet bedre til norsk uttale, bidro han sterkt til det vi i dag kaller bokmål.

Som kjent er bokmål og nynorsk i dag formelt likestilte målformer, men det er bokmål som brukes av et stort flertall av befolkningen i Norge. Mindretallsmålformen nynorsk er derfor mer utsatt. Språkrådet arbeider for å styrke hele det norske språket, og det omfatter naturligvis både bokmål og nynorsk. For å bidra til at likestillingen mellom de to skal bli reell, må Språkrådet påpeke det hver gang nynorsk blir skjøvet til side og oversett og nynorskbrukernes rettigheter ikke blir ivaretatt. For eksempel er det dessverre fortsatt flere statsorganer som ikke skriver så mye nynorsk som

målloven krever at de skal gjøre, og en reduksjon av sidemålsundervisningen i skolen kan lett føre til ytterligere svekkelse av nynorsk. Begge disse eksemplene er for øvrig helt aktuelle og blir omtalt i andre deler av dette nummeret av Språknytt.

På grunn av arbeidet vi gjør for å sikre reell likestilling mellom målformene, er det kanskje noen som tror at Språkrådet synes nynorsk er viktigere enn bokmål. Det stemmer ikke. For å ta et eksempel: De fleste språkspørsmålene vi svarer på i det daglige, er skrevet på bokmål og besvares av oss på bokmål, og mange av dem handler om bokmål. Vi er mange, mange her i landet som er glade i bokmål. Knudsen-jubileet gir oss en god anledning til å glede oss sammen. Gratulerer!

Vennlig hilsen

INNHALD 2/2012

■ AKTUELT

- 6 Intervjuet
- 10 Norskfaget i endring
- 14 Krafttak for nynorsk
- 17 Språkbrukaren

■ INNSIKT

- 18 Språkreformatoren Knud Knudsen
- 23 Skandinavisten Knud Knudsen
- 26 Norsk læreren Knud Knudsen
- 29 Knudsen og Ibsen
- 32 Heller *nei* og *jamen* enn *ja* og *amen!*

Har du eit språkspørsmål som du vil at vi skal ta opp i denne spalta, kan du sende oss ein e-post. Adressa er: sporsmal@sprakradet.no. Skriv «Lesarspørsmål» i emnefeltet.

Spørsmål: Heter det *Inga og Samuels bryllup* eller *Ingas og Samuels bryllup*? Skal begge egennavnene ha *-s* på slutten, eller gjelder det bare det siste navnet?

Svar: Det riktige her er *Inga og Samuels bryllup*, forutsatt at Inga og Samuel skal gifte seg med hverandre og ha et felles bryllup. Denne typen genitiv kalles gruppegenitiv. Hvis en skriver *Ingas og Samuels bryllup*, er det snakk om to forskjellige bryllup, Ingas bryllup og Samuels bryllup. Det hele blir tydeligere om vi bruker noen andre eksempler:

Asbjørnsen og Moes eventyr (deres felles eventyr)

Ola og Karis bil(er) (en eller flere biler som Ola og Kari eier sammen)

Ibsens og Hamsuns verker (Ibsen og Hamsuns verker ville ha vært noe som de to hadde skrevet sammen).

Spørsmål: Er det reglar for når ein skal bruke *gjennom* og når ein skal bruke *igjennom*?

Svar: Når ordet blir brukt som førestelt preposisjon, bør forma *gjennom* brukast: *gjennom veggen*. Elles kan ein velje kva for form ein vil bruke, men det er nok vel så vanleg å skrive *igjennom* når det ikkje følgjer noko substantiv etter ordet: *heile vinteren igjennom, moten slo straks igjennom, tvers igjennom*.

Spørsmål: Er det i noen tilfeller lov å plassere *ikke* mellom infinitivmerket og selve verbet? Kan man skrive *Det var surt å ikke vinne* og *Det er farlig å ikke ha piggedekk*?

Svar: Det kan ikke regnes som ukorrekt å sette inn *ikke* mellom *å* og en infinitiv. Mange har oppfattet det som en regel at det ikke skal stå noe ord mellom infinitivmerket *å* og infinitiven. Vi praktiserer ingen slik regel i dag og regner det ikke som feil å sette *ikke* inn slik du har gjort. I noen tilfeller gir det best flyt i setningen. En slik ordstilling er svært utbredt i spontant, naturlig talemål i norsk. *Ikke* kan altså stå både før og etter infinitivmerket.

Ofte forandrer ikke plasseringen av infinitivmerket meningen i en setning, men i noen tilfeller blir det betydningsforskjell:

Hun lofte å ikke komme = hun gav et løfte om å ikke komme.

Hun lofte ikke å komme = hun gav ikke noe løfte, men holdt muligheten for å komme åpen.

Spørsmål: Eg lurar på kvifor ein ikkje skal bruke akutt aksent (é) i imperativform av ord som *kontroller*, *plasser*, *dokumenter* osv. Vil det ikkje gjere det enklare å lese når ein bruker aksentteikn?

Svar: På norsk bruker vi ikkje aksent i denne typen ord. Vi kjenner ikkje den fulle bakgrunnen for denne regelen, men han har truleg

samanheng med det synet at skriftspråket skal vere økonomisk, utan overflødige teikn. I dei fleste tilfelle blir setninga eintydig utan ein slik aksent som du er inne på her (t.d. i ei setning som *Plasser pengane i ...*). Eit anna moment kan vere at mange er i tvil om kva aksenteikna tyder, slik at dei kan forvirre.

Spørsmål: Mange mener at *ta noe til orientering* og *ta noe til etterretning* betyr to litt forskjellige ting. Stemmer det, og hva består i så fall forskjellen i?

Svar: I moderne norsk betyr *etterretning* 1 'opplysning, meddelelse om en begivenhet'; 'nyhet', 2 'etterretningstjeneste, etterretningsvirksomhet'.

I moderne norsk brukes *etterretning* relativt sjelden i de betydningene som er nevnt i punkt 1 over. Det gjelder særlig i entall, men også i flertall er ordet forholdsvis sjeldent. Det er neppe vanlig å si *Jeg fikk en etterretning i går om nye funn i Pompeii* eller *Jeg fikk etterretninger i går om nye funn i Pompeii*. Det vanlige er å bruke *melding* eller *meldinger*, *opplysning* eller *opplysninger*.

Men som førsteledd i sammen-setninger er *etterretning* ikke sjeldent, f.eks. *etterretningstjeneste*.

Etterretning brukes en god del i uttrykket *ta til etterretning*, som ofte blir misforstått, nettopp fordi ordet *etterretning* i betydning 1 over er lite brukt. Somme knytter *etterretning* i uttrykket *ta til etterretning* ikke til *etterretning* i betydningene 'opplys-

ning', 'melding', 'orientering', men til uttrykket *rette seg etter noe*. Derfor mener nok enkelte at *ta til etterretning* betyr 'få en melding om noe og rette seg etter det som står i den'.

I *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner* står det at *ta noe til etterretning* betyr 'merke seg innholdet i en meddelelse, uten at man tar stilling til det eller foretar seg noe'. Samme sted står det at *ta noe til orientering* betyr 'erkjenne at man har mottatt meddelelse om noe'. Språkrådet mener at *ta noe til etterretning* og *ta noe til orientering* kan brukes om det samme.

Spørsmål: Korleis skal bindestreken brukast i ein ordkombinasjon som «risiko- og fleksible organisasjonar»?

Svar: Bindestrek brukar vi til å binde saman ordledd som heng saman. Til dømes er *barne- og ungdomsskule* ein kortvariant av *barneskule og ungdomsskule*, medan *kursopplegg og -leiing* er ein kortvariant av *kursopplegg og kursleiing*.

I det tilfellet du nemner, heng ikkje ledda saman reint grammatisk. Substantivet *risiko* er vel meint som førsteledd i det samansette ordet *risikoorganisasjonar*, medan *fleksible* er eit adjektiv som står til *organisasjonar* (og som derfor er bøygd i fleirtall). Løysinga må derfor bli *risikoorganisasjonar og fleksible organisasjonar* (eventuelt i motsett rekkjefølgje).

Når eit ord er ført opp i denne spalta, tyder det berre at vi har registrert at det er i bruk. Det tyder ikkje at Språkrådet går god for ordet. Dersom vi rår til eller rår frå å bruke eit ord, vil vi nemne det uttrykkjeleg.

halehelt *Norwegian har gåande ei folkerøysting om kva nordmenn og -kvinner som bør få portrettet sitt på flyhalane. No har eit knippe nynorsk-entusiastar engasjert seg. [...] – Kvifor meiner de Ivar Aasen er ein verdig halehelt? – Han fekk jo aldri flyge sjøl, ler Kjøde [leiar i Sunnmøre mållag] først, før han blir litt meir alvorleg. – Han er jo ein av dei som verkeleg har gjort storverk her i landet, legg han til.*

smn.no [Sunnmørsposten] 29.3.12

mastefast *Basehoppere ble sittende mastefast ved Bergen. Tre utenlandske basehoppere forsøkte å hoppe fra radiomasten på Rundemanen søndag ettermiddag, skriver BT.no. [...] Den ene hadde hengt seg fast i masten, og så ut til å ha dratt med seg en radioantenne i fallet.*

Adressa.no 12.2.12

nave *Under debatten i salen ble Bjurstrøm også spurt om hun hadde hørt om uttrykket «å nave» – som ifølge NRK brukes av ungdommer som et uttrykk for å ta seg et friår. – Det vil si at noen utnytter systemet, sa Torbjørn Røe Isaksen. – Det er selvsagt uakseptabelt å nave. Derfor har denne regjeringen en stortilt satsing mot trygdemisbruk. Men jeg tror nok ikke vi skal overdrive betydningen av omfanget. For terskelen for å komme på trygd er høy, sier Bjurstrøm.*

Dagsavisen 29.3.12

omdømmepop *T-banen er på ingen måte de første til å legge ut musikkvideoer på nett. Både Kongsvinger*

kommune, Ørskog sparebank og KBS kjøpesenter i Trondheim har fått mye oppmerksomhet for sine videoer, som har fått genrenavnet «omdømmepop».

Aftenposten.no 14.2.12

undringsfakta *Sammen med medforfatter Sondre Harvik Bjaberg er Håkon Forfod Sønneland invitert til TV2 sine lokaler i Karl Johans gate. De to forfatterne skal snakke om bøkene de har skrevet og et par av barna som har bidratt i bøkene skal også være med. [...] – Bøkene inneholder undringsfakta. Blant annet at det er nesten ingen som klarer å slikke på sin egen albue, forteller Forfod Sønneland.*

Hadeland.net 4.1.12

ytringsniqab *Retten til å gi uttrykk for meiningene sine er, etter mi oppfatning, ikke noen rett til å gjømmе seg feigt bort bak «kallenavn». Dette blir akkurat som å skjule ansiktet sitt, altså en slags ytringsniqab. Jeg vil oppfordre folk til å klikke seg inn på nettdebatter som går på for eksempel islam, innvandring eller rasisme. Les det som får lov til å blomstre rikt der, i den rike komposten som nettavisene har lagt ut ved å gi innsenderne rett til å skjule seg. Jeg har ellers en mistanke om at enkelte av de mer ekstreme bruker mange «kallenavn», og at nettavisene slik sprer inntrykk av at denne gruppa er mye mer tallrik enn den faktisk heldigvis er.*

Adresseavisen 26.1.12

Forsvarlig språk

■ TEKST OG FOTO: ERLEND LØNNUM

INI OPS DVU utkjemper for tiden et slag mot TBF-er og annet stamme-språk. Men det er ikke så lett å overvinne de kryptiske forkortelsene og passive formuleringene som hemmer dialogen selv fagfolk imellom.

Da Håkon M. Sverdrup for to år siden ble ansatt som kommunikasjonsansvarlig for Forsvarets informasjonsinfra-

struktur (INI) – operasjoner (OPS) – drift og videreutvikling (DVU), tok det lang tid før han forstod noe som helst i

mylderet av trebokstavsforkortelser (TBF-er) og interne faguttrykk. Han følte seg i hvert fall ikke som den eneste uten klarsyn, ettersom en seksjonssjef trøstende utbrøt: «Si fra når du finner det ut!»

– Under de første møtene forstod jeg absolutt ingenting. Det var snakk om API og BPPO, om ITIL-prosesser og MRI-er, om transaksjonsdata og kodeverk, minnes Sverdrup. – Det toppet seg da jeg spurte den kollega om hva en PI er, hvorpå han svarte at en PI er en XI. Det er sånn sett et paradoks at den utstrakte bruken av forkortelser kan lede ut i enda en omvei, nettopp fordi forkortelsene ikke er så selvforklarende som mange forutsetter.

Og det skulle ikke bli første gang Sverdrups kolleger ble forlegne og svar skyldig. Siden den gang har han klart å knekke stadig flere koder, og ikke minst lært seg å spørre og utfordre kolleger når de av sedvane legger ut om en ny svitsj på hardwaren eller om antall dialogstep på BP1.

– Vi ønsker selvfølgelig at både ansatte og brukere forstår hva vi faktisk sier. Men det er ingen enkel sak, for det er vanskelig å skaffe seg den fulle oversikten. Til det er materien og organisasjonen for stor, røper Sverdrup. Han samler inn og koordinerer den spesialiserte informasjonen, forsøker å dechiffre kodene, skriver om og forkorter innholdet og sender en bearbeidet og forhåpentlig mer lettlest versjon til relevante mottagere, blant annet gjennom saker på intranettet.

– Jeg prøver hele tiden å bevisstgjøre kolleger slik at de lærer seg å formulere seg klart og enkelt og til å tilpasse informasjonen til dem som ikke har samme fagkunnskap. Siden vi ønsker å legge vekt på begreper som verdier og tjenester, må vi unngå det tyngste teknokratspråket

og forklare de mest kompliserte spesialuttrykkene. Det vil til syvende og sist også være en god hjelp til selvhjelp, forsikrer rådgiveren.

● ● HÅKON M. SVERDRUP

Håkon M. Sverdrup er kommunikasjonsansvarlig for Forsvarets informasjonsinfrastruktur (operasjoner – drift og videreutvikling).

● ● «Det er et paradoks at den utstrakte bruken av forkortelser kan resultere i merarbeid og uklarheter.»

Kodenavn «språkforståelse»

Forsvaret er ikke alene om å føre et innfløkt internspråk, som altså kan resultere i merarbeid og uklarheter både innad og utad. De fleste fagmiljøer kan nok kjenne seg igjen. Men i INI OPS DVU er de klar over problemet (eller utfordringen, som de heller kaller det), og de har derfor satt en rådgiver på saken.

Språklig gevinst

– Heldigvis er de fleste positivt innstilt til å gjøre den interne kommunikasjonen mer effektiv og tydelig. Det er viktig å bygge opp entusiasme rundt det å være språklig bevisst, for det er til fellesskapets beste, og for organisasjonen som helhet gir det en stor gevinst, bedyrer Sverdrup.

Forsvaret jobber med å redusere antall datasystemer og samle flest mulig av dem i ett stort, integrert system, kalt FIF (Felles integrert forvaltningssystem). Det tekniske navet i systemet er SAP. Sverdrups avdeling videreutvikler og drifter SAP og tilhørende randsystemer. Eller som det heter i forsvarssjefens overordnede målsetting for FIF: «Innfø-

Sverdrup ut ukebrev til de ansatte. Der skriver han om det som rører seg fra uke til uke, og det i en forholdsvis tabloid form som forenkler og komprimerer budskapet. Et av de mest populære bidragene er intervjuer med ansatte, der de blir spurt om hva jobben deres egentlig består i. Og ved å studere personprofiler på de interne gule sidene

● «Det vil være en god hjelp til selvhjelp om vi klarer å unngå det tyngste teknokratspråket.»

ring av ny informasjonsteknologi skal tilpasses eksisterende systemer og kompetanse der dette er regningssvarende, og ut fra forutsetningen om at det skal konvergeres mot et felles styringssystem for Forsvaret.»

Sverdrup forsøker altså å få oversikt over disse systemene. Og da dreier det seg om å oversette datatermer og annen fagsjargong, om å utvikle og systematisere organisasjonen og om å smøre maskineriet med klar olje.

– Også i den nye modellen SAP dukker det opp uforståelige feilmeldinger.

kan de ansatte lettere skaffe seg oversikt over hvem som kan hjelpe til med hva. Dessuten publiseres spalten «Begrepsavklaring», som på en kortfattet og oversiktlig måte prøver å forklare aktuelle ord og uttrykk som produksjonsdata og BPPO (Business Process Performance Optimization). Forklaringene blir også vist fortløpende som PowerPoint-presentasjoner rundt om i lokalene i Havnelageret i Oslo.

– Ukebrevene synliggjør flere sider av arbeidsplassen og gjør terskelen for å spørre om alt mulig lavere. Vi må ikke

● «Det er viktig å bygge opp entusiasme rundt det å være språklig bevisst.»

En kamerat av meg i Forsvaret pleier å more seg med å sende meg skjermbilder av vanskelige meldinger fra systemet, «en sukkerbit av en feilmelding», som han kaller dem. Så vi har åpenbart en jobb å gjøre med å gi funksjonalitet og prosesser forståelige navn.

Hvem gjør egentlig hva?

For å bedre informasjonsflyten sender

glemme at vi har forskjellige forutsetninger og ulik kompetanse og kunnskap, og at det faktisk er en fordel. Men da må vi tørre å spørre hverandre og ikke sitte på hver vår tue og ta for gitt at andre forstår oss uten videre, formaner Sverdrup.

Drukner i informasjon

– Jeg mener at den interne kommuni-

kasjonen i Forsvaret bør bli bedre. Jeg skulle ønske at vi kunne ansette en person som ville ha et overordnet ansvar for den interne samkjøringen, og at vi i enda større grad hadde klart å utnytte kommunikasjon som et verktøy. I INI

Kamuflert forankring

– I Forsvaret snakker vi ofte om at ting skal være *forankret*, og vi snakker stadig om hvem som *eier* den og den saken, altså om hvem som har ansvaret og rett til å bestemme over den. Det er en type

«Vi må tørre å spørre hverandre og ikke ta for gitt at andre forstår oss uten videre.»

OPS er vi rundt 800 ansatte, men det er bare halvannen stilling til kommunikasjonsarbeid, forteller Sverdrup.

Sverdrup understreker samtidig at Forsvaret har blitt flinkere til å henvende seg til publikum og til å snakke på folks premisser. Han viser til omdømmekampanjen med slagordet «For alt vi har. Og alt vi er» og til at Forsvarets nye nettsider fungerer bedre nå som de i større grad tar hensyn til brukerne.

– Vi trenger flere gode krefter for å holde oss flytende i flommen av informasjon. Jeg mener at vi bør ha som mål å konsentrere innholdet. For også i Forsvaret er det mange som skriver for langt og innfløkt. Vi bør heller lage kortere og mindre detaljerte veiledninger. Og vi må kutte ut det verste ordgyteriet og unngå passive konstruksjoner som «skal sannsynliggjøres» og «i den hensikt at». Derfor ville vi hatt stor nytte av å delta på klarspråksprosjekter, slik de med hell har gjort i en del andre offentlige etater, forteller Sverdrup. – Men uttrykket «ting tar tid» gjelder fortsatt. Vi er tross alt en hierarkisk organisasjon som er opptatt av formalia og nøyaktighet.

sjargong som henger sammen med måten vi er organisert på, tror Sverdrup.

I juni skal Stortinget sannsynligvis avgjøre om Forsvarets informasjonsinfrastruktur skal skifte navn til Cyberforsvaret, i tråd med trenden i andre land, slik som United States Cyber Command (cyber beskriver noe som er knyttet til det digitale rom).

– Vårt mål er at det nye navnet skal være fullt implementert innen 1. august i år. Det blir en gyllen mulighet for oss til å synliggjøre hva vi driver med. Og da må vi passe på å gjøre det i et språk som folk forstår.

Forsvarets informasjonsinfrastruktur (INI)

Norskfaget i endring

■ NINA TEIGLAND

Læreplanen i norsk skal reviderast. Språkrådet meiner det er viktig at den reviderte læreplanen sikrar grunnlaget for ei god utvikling for nynorsk. Sidemålsundervisninga må utviklast og utbetrast, ikkje reduserast, fordi sidemål for dei aller fleste er nynorsk.

Språkrådet er samd i at sidemålsopplæringa treng fornying, men det er ikkje grunn til å vente at nynorsk samla sett får ei god utvikling viss ein svekkjer nynorsk som sidemål. Skrive- og lesekompetanse i begge målformer må prioriterast endå strengare i norskfaget dersom omfanget av faget har blitt for stort.

Målet for revisjonen av læreplanen er å styrkje språklæringa og språkutviklinga i norskfaget. Høyringsutkastet for læreplanen skal vere klart 1. oktober 2012, og forslaget til revidert læreplan skal vere ferdig 15. februar 2013. Den reviderte læreplanen skal gjelde frå skuleåret 2013–2014.

Rådgivande forum

Alt våren 2010 etablerte Utdanningsdirektoratet ei arbeidsgruppe for å få råd om kva endringar som trengst i norskfaget. Grappa blei kalla *Forum for norskfaget*, og der møttest 19 personar som arbeider med norskfaget i grunnopplæringa og i lærarutdanninga. Forumet har gitt råd og føreslått tiltak og identifisert behov for kompetanseutvikling.

Sluttrapporten frå Forum for norskfaget, datert februar 2012, er interessant lesnad. Forumet tilrår mellom anna at den reviderte læreplanen bør leggje opp til at elevane alt frå første skuleår blir bevisste på dei to norske skriftspråka, og at det blir lagt større vekt på sidemå-

let til eleven på barnesteget. Forumet skriv òg at det fagdidaktisk sett er seint å innføre skriftleg sidemål på 8. årstrinn, slik stoda er no. Det peikar på at mange elevar med bokmål som hovudmål ikkje får tilfredsstillande opplæring i sidemålet sitt. I den vidaregåande skulen, studieførebuande program, tilrår forumet éin samla karakter i norsk. I dag er det tre – skriftleg hovudmål, skriftleg sidemål og munnleg. Forumet set som ein føresetnad for ei slik samanslåing av karakterane at eksamen i sidemål etter vidaregåande trinn 2 blir obligatorisk.

Lågare ambisjonsnivå?

Kunnskapsdepartementet sende 6. desember 2010 eit oppdragsbrev til Utdanningsdirektoratet. Som ein del av brevet blir Utdanningsdirektoratet bede om å gi tidleg tilbakemelding om læreplanen i norsk knytt til hovudmål og sidemål.

Forslaga til endringar som gjeld hovudmål og sidemål i norskfaget, kom i brev frå Utdanningsdirektoratet 19. januar 2012. Utdanningsdirektoratet tilrår her at læreplanen i norsk blir endra i omfang, ambisjonsnivå og vurderingsordningar for skriftleg sidemål. Utdanningsdirektoratet tilrår vidare at kompetansen i skriftleg norsk blir vurdert samla i éin karakter, og at eksamensdagen i norsk sidemål etter 10. årstrinn

fell bort. På studieførebuande utdanningsprogram i den vidaregåande skulen tilrår Utdanningsdirektoratet at eksamensordninga held fram slik ho er i dag, der eksamen i skriftleg hovudmål er obligatorisk, medan skriftleg sidemål og norsk munnleg er trekkfag.

Ulike kompetansekrav?

Kunnskapsdepartementet skreiv svarbrev til Utdanningsdirektoratet 8. februar 2012. I brevet går det fram at revideringa av læreplanen ikkje skal svekkje det faglege nivået, men at det skal vurderast om kompetansekrava til hovudmålet og sidemålet kan vere ulike. Departementet legg òg til grunn at alle elevar skal lese fleire tekstar på nynorsk gjennom heile grunnopplæringa, og at det framleis skal vere skriftleg opplæring i sidemål på ungdomssteget og på studieførebuande program i den vidaregåande skulen. Departementet ber om at framlegget frå Forum for norskfaget blir nærare utgreidd. Departementet ber òg Utdanningsdirektoratet om å vurdere alle faglege innspel i arbeidet med høyringsutkastet. Slike kom det mange av etter Utdanningsdirektoratets brev. Blant anna har Språkrådet sendt eit brev til Kunnskapsdepartementet datert 6. mars 2012 for å løfte

fram visse perspektiv vi meiner er sentlege, og som ikkje kjem fram i saksutgreiinga frå Utdanningsdirektoratet. Mellom anna er Senter for nynorsk i opplæringa i desse dagar i ferd med å avslutte ein treårig tiltaksplan for opplæringa i nynorsk, ein plan som har utgangspunkt i Kunnskapsdepartementets eiga språkoplæringsmelding *Språk bygger broer*. Arbeidet som Nynorsk-senteret har gjort, må vere med og danne eit kunnskapsgrunnlag for revideringa av læreplanen. Særleg er forsøka med tidleg oppstart interessant lesnad.

Skulen og språksamfunnet elles

Språkrådet meiner at den skriftlege kompetansen i sidemålet må dokumenterast, anten med standpunktteknikk eller med eigen eksamenskarakter. Kompetanseheving for lærarar vil òg vere eit godt tiltak. Utdannings- og kunnskapssektoren er heilt sentral når det gjeld å halde oppe og styrkje Noreg som språksamfunn. Derfor blir det viktig for språket vårt kva avgjerd Kunnskapsdepartementet landar på i denne saka.

.....
Nina Teigland er rådgjevar i Språkrådet.

Nordisk språkmøte

Det 59. nordiske språkmøtet blir arrangert 30.–31. august på Holmenkollen Park Hotel Rica i Oslo. Temaet er nordisk tv-teksting. Det kjem foredragshaldarar frå heile Norden, og det blir paneldebatt. Konferansen blir avslutta med ei

utflukt. Dette er ein open nordisk konferanse for filologar, tekststarar, omsetjarar, mediefolk, lærarar og andre interesserte.

Les meir om konferansen på nettsidene til Språkrådet.

Euralex 2012

Euralex 2012 blir arrangert på Blindern i Oslo 7.–11. august. Det er den 15. konferansen i rekkja av europeiske leksikografikonferansar. Konferansen blir arrangert av Institutt for lingvistiske og nordiske studium ved Universitetet i Oslo og Språkrådet. Det blir parallelle foredrag, mottaking i Rådhuset og middag på Kon-Tiki Museet. Euralex er ein internasjonal konferanse for leksikografar og alle andre som interesserer

seg for leksikografi. Vi reknar med 200–300 deltakarar. Konferansespråket er engelsk.

Les meir om konferansen på nettsidene til Språkrådet.

Konferanse om norskfaget og nynorsknormen

Språkrådets fagråd for skole og offentlig forvaltning og Nynorsksenteret arrangerer konferanse om revisjonen av norskfaget og den nye normen for

nynorsk på Royal Christiania hotell i Oslo 25.–26. oktober. Jan Inge Sørbo vil holde foredrag om temaet «Tospråk og danning», Gunnar Skirbekk vil snakke om norskfaget i dag, Aud Søyland vil presentere den nye nynorsknormalen, og Bodil Aurstad tar for seg det nordiske perspektivet. Endelig program og informasjon om påmelding blir lagt ut på Språkrådets nettsider i september.

Ny rettskriving – nytt nynorskurs

I juni lanserer Språkrådet eit heilt nytt kurs på www.sprakradet.no for elev-ar, offentleg tilsette og alle som vil bli gode i nynorsk. Kurset byggjer på den nye nynorskrettskrivinga som gjeld frå 1. august 2012. Ein viktig del av kurset er eit øvingsrom med interaktive oppgåver der ein kan teste seg sjølv i nynorsk grammatikk og rettskriving. Her kan elev-ar og offentleg tilsette velje øvingar som er skreddarsydde for kvar av dei to gruppene. Andre kan også ha nytte av øvingane. Sjå nettstaden vår for meir informasjon.

Internasjonalt toppmøte om terminologi i Oslo

Språkrådet er vert for det sjette internasjonale terminologitoppmøtet 11.–12. oktober. Arrangementet finner sted på Soria Moria hotell og konferansesenter i Oslo. Språkrådet har i perioden 2011–2012 ledervervet i Den europeiske terminologiforening (EAFT) og står som arrangør i samarbeid med foreningen.

Konferansen belyser temaet «Terminologi – ansvar og bevissthet» gjennom et hovedforedrag og påfølgende foredrag i fire seksjoner med hvert sitt under tema. Det skal dessuten deles ut to internasjonale terminologipriser for

masteroppgaver eller doktoravhandlinger som har utmerket seg på fagområdet. Arrangementet blir avsluttet med EAFTs generalforsamling. Konferansespråkene er engelsk og fransk, og det blir tolkning mellom dem begge dager.

10. oktober skal det være to forarrangementer samme sted: et nasjonalt grunnleggende terminologikurs og et internasjonalt arbeidsseminar om nasjonale termdatabanker.

Du finner mer informasjon på Språkrådets nettsider.

Ny brosjyre fra Språkrådet

Mange statsansatte kommer ofte ut for spørsmål som gjelder målloven. Nå kan de få hjelp til det de måtte lure på, i den nye brosjyren «Nynorsk i staten. Reglar og råd». Brosjyren inneholder de viktigste reglene og prinsippene for god målbruk i alle typer statsorganer. I tillegg er det en oversikt over nyttige hjelpemidler og informasjon om hva slags hjelp Språkrådet kan tilby. Brosjyren er tilgjengelig i elektronisk utgave på Språkrådets nettsider, og papirversjonen kan bestilles fra Språkrådet.

Krafttak for nynorsk

■ TEKST OG FOTO: ASTRID MARIE GROV

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) kan mer enn kraft. Statsorganet har gjort fordelingen mellom nynorsk og bokmål til en del av den daglige driften.

Lov om målbruk i offentlig teneste (målloven) skal sikre en likeverdig fordeling mellom bokmål og nynorsk i staten, men langt fra alle statsorganer får til det på en god måte. De har noe å lære av NVE.

Nynorsk i hverdagen

– Den siste tiden har rutinene virkelig kommet på plass, sier kommunikasjonsrådgiver Hanne Bakke fornøyd.

– Hos oss er nynorsk en del av den daglige driften. Å etterleve målloven er like selvfølgelig som å etterleve andre lover, og det er ikke ressurskrevende.

Men også NVE har hatt sine utfordringer. – Da jeg begynte i kommunikasjonsavdelingen, fant jeg bare én mappe på pc-en der det stod «Nynorsk». Mappen hadde ikke blitt åpnet på et år, forteller Bakke. Hun mener nøkkelen til suksess er at ansvaret for å etterleve målloven ligger i hele organisasjonen.

– Hvis vi for eksempel får en klage på målbruk, går klagen nå rett til den

ansvarlige avdelingen. Tidligere kom ikke klagen lenger enn til kommunikasjonsstaben, og da fikk vi ikke ryddet skikkelig opp i rutinene.

Ledelsesansvar

Hver avdeling har dessuten ansvar for å holde oversikt over fordelingen mellom målformene i det de selv publiserer. Resultatene blir lagt fram på ledermøtet flere ganger i året, og ledelsen får på den måten resultatene svart på hvitt.

– At ledelsen tar ansvaret på alvor, er svært viktig, sier kommunikasjonsdirektør Bjørn Svenungsen. – Samtidig opplever jeg at medarbeiderne i organisasjonen er med på å dra lasset i fellesskap. I tillegg hjelper det å ha nynorskbrukende ildsjeler i organisasjonen, som fører til at vi har en del nynorsk i internkommunikasjonen også.

– De ansatte i NVE er på den måten vant til å møte nynorsk i jobben, og det tror jeg hjelper, supplerer Hanne Bakke.

– Mange merker hvor mye det betyr å kommunisere med for eksempel kommuner og kraftselskaper på deres eget språk når de er ute i det ganske land, avslutter hun.

.....

Astrid Marie Grov er rådgiver i Språkrådet.

Kommunikasjonsrådgiver Hanne Bakke og kommunikasjonsdirektør Bjørn Svenungsen i NVE. – Hos oss er nynorsk en del av den daglige driften, sier Bakke.

I denne spalta tek vi opp stort og smått om forholdet mellom norske ord og importord, først og fremst engelske.

KONFERANSETIME

Forskning og utviklingsarbeid er en viktig del av arbeidet ved mange virksomheter, og med dette følger det gjerne konferanser, der en legger fram nye funn eller drøfter ulike emner. Det er ikke til å undres over at ulike engelske konferanseord er kjent i mange miljøer, men når teksten ellers er på norsk, mener vi det vil passe godt med norske alternativ. I mange tilfeller er det alt i bruk slike, og vi vil her formidle et knippe av dem.

Papers og abstracts

Det sentrale på mange konferanser er det som på engelsk oftest kalles *paper*. At det blir kalt 'papir', kommer av at det ligger en skriftlig komposisjon til grunn, sjøl om framføringa stort sett er muntlig. De som bruker norske ord om dette, velger stort sett å kalle det *innlegg*, men mer omfattende framstillinger kan også presiseres som *foredrag*.

I konferansesammenheng er *paper/innlegg* nært knytta til *abstract*, det de fleste av oss må sende inn for å kunne få holde innlegget. Hva kalles det på norsk? Det er mulig å danne et norsk-tilpassa *abstrakt* også, men vi foretrekker det etablerte og lettforståelige *sammendraget*. Når det inviteres til å sende inn sammendrag av innlegga, kan det på engelsk kalles både *call for papers*, *call for abstracts* eller *call for participation*. Også på norsk ser vi at *innkalling* er noe brukt, men det synes å være vanligere med *invitasjon* (også

innbydelse/innbyding) eller bare å la dette komme fram av et *rundskriv*. Sjølve innbydelsen kan gjerne kalles *invitasjon til konferanse* på norsk, men vi ser også at det blir invitert *til bidrag* eller *til innlegg*.

Hovedinnlegg og dugnadsgrupper

På en del konferanser blir noen foredragsholdere kalt *keynote speaker*. Med et litt annet fokus kan dette på norsk gjøres om til *hovedinnlegg*, eller i en del sammenhenger *åpningsinnlegg*. Videre kan konferansen være delt inn i ulike sesjoner. *Rundebordssesjon* har vi oversatt direkte fra engelsk *round table sessions*, mens vi ser at *workshop* både blir oversatt til *verksted* og til det kreative *dugnadsgruppe*.

Det egentlige papiret

Det som virkelig er tilpassa papirformatet, er det som kommer etter innlegget på konferansen – nemlig *artikkelen*. De innlegga som blir viderearbeida til artikler, kommer gjerne på trykk som *proceedings* eller *selected papers* på engelsk, mens det på norsk heller blir presisert som (*utvalgte*) *artikler*. Men før det kommer så langt, har artikkelen helst vært gjennom ei *fagfellevurdering*, norsk for *peer review*.

.....

Daniel G. Ims er rådgiver i Språkrådet.

– *ORDET DIREKTORAT* vekker gjesp og nesten avsky hos oss alle. Det er jo ingen som er for byråkratiet for byråkratiets skyld. Vi kan kalle det et likestillingscenter, sier hun.

Anette Trettebergstuen, stortingsrepresentant (Ap), intervjuet i VG

– *HVORFOR* er så mange forskere så dårlige skribenter?

– Fordi de fleste spesialiserer seg i ekstrem grad og bare skriver for andre eksperter. Noen skriver dessuten unødvendig komplisert for å virke sofistikerte og imponere. Og så finnes det en hel del andre som bare ikke kan skrive.

Steven Pinker, professor i psykologi ved Harvard University, intervjuet i Aftenposten

– *VI ER KLARE OVER* at Vestlandet er ein region der målform betyr ein god del, og har difor bestemt at ein av mjølkevariantane til ei kvar tid skal framstå i nynorsk drakt, seier kommunikasjons-sjef i Tine Vest, Olav Håland.

– Kvifor berre ein variant? Kva med dei to gardane Brekke og Kringla i Sogn og Fjordane? Det er vel ikkje spesielt truverdig å presentere dei på bokmål?

– Eg ser poenget, men då måtte vi køyrt nynorsk på alle fire variantane. Som resultat av ei totalvurdering har vi valt nynorsk på ein kartong. I Bergensområdet er det ikkje så mange som har nynorsk som hovudmål.

– Men dei forstår vel nynorsk der likevel?

– Jau, det vil eg då tru, seier Olav Håland.

Frå artikkel i Sunnmørsposten

GUSTAV NILSEN frå Kapp på Toten er stemma i syltetøyreklamen til Nora. Stand up-komikaren og skodespelaren merkar at totning-dialekten er populær:

– Eg får fleire og fleire jobbar. Folk er nok veldig glad i dialektar, spesielt dei som har vore mykje i reklamar dei siste åra. [...]

– Folk som Vazelina Bilophøggers har vore gode ambassadørar for dialekten, og har nok vore med på å gjere min generasjon stolte av måten dei snakkar på.

Han håpar at han sjølv, ved å snakke breitt, på sikt kan vere med på det same:

– Det er eit lite mål.

Gustav Nilsen, skodespelar, intervjuet på nettsidene til NRK Hedmark og Oppland

DET VAR I EN BUTIKK på en troskyldig lørdags morgen. Jeg støtte bort i en tenåring, og i det jeg sa unnskyld, sa han sorry.

Hva? Han la beslag på språket mitt! Brukte engelsk i samme øyeblikk som jeg tok i bruk det norske ordet jeg var mest stolt over å kunne uttale! (Unnskyld er ikke bare bare for en amerikaner å få ut av munnen. Det er nesten like ille som Solgull. Hvis jeg en gang kommer i en situasjon hvor jeg må si «unnskyld Solgull» vil tungen gå helt i krøll.)

Gutten fortsatte videre og jeg ble stående lamslått: Hvor var det blitt av Norge? Jeg trodde jeg kunne språket. Mens jeg strevde med betydningsforskjellen mellom «om forlatelse» og «unnskyld», hadde nordmenn gått over til å si «sorry»? Hvorfor det?

Rasma Haidri Sjøvoll i innlegg i Klassekampen

Språkleg leikeplass

Internett har vore min språklege leikeplass. Der har eg fått utforska og utfordra språket. Denne leiken byrja for alvor då eg på ungdomsskulen vart medlem av skriveverkstaden dikt.no. Då var det ikkje lenger likegyldig kva for ord eg valte, om eg skreiv på dialekt, SMS-språk eller nynorsk. Alle val eg tok, til dømes om eg skreiv *ho* i staden for *henne*, sa noko om meg. Eg fekk høyre at det å skrive *ho* i objektsform, berre var stygt. Det hadde eg aldri tenkt over før, at det fanst folk der ute som vart personleg engasjert i kva form eg burde bruke. Gjennom dikt.no utvikla eg ei forståing for at kvart einaste ord eg vel å bruke, gjer noko med det eg skriv.

På ein nettstad der det skriftlege er det einaste som betyr noko, er det i setningane at identiteten kjem fram. Mange var anonyme på dikt.no, men det er ikkje slik at sosiale fordømmar sluttar å eksistere av den grunn. Måten å ordlegge seg på vil gi eit signal. Der som det er mykje språkleg rusk, vil det gi inntrykk av éin type person, medan ein som bruker mange vanskelege uttrykk, vil gi eit anna bilete.

Virvar var eit ord som nokre av brukarane elska ordlyden og farten i, andre meinte det var useriøst. Det at dei andre brukarane kunne bli så fokusert på enkeltord, fekk meg til å sjå grundigare på kvart einaste ord eg skreiv. Ord hadde ikkje berre ulike

tydingar, utsjånaden hadde sitt å seie, og ikkje minst ordlyden. Rytme og ordlyd var viktig.

Eg byrja å leike meg med språket, utforske og utfordre det. Ikkje berre med bokstavar, men òg med teikn, parentesar, skråstrekar og semikolon. Eg såg kva dei andre skreiv (som i tittelen «(t)anker» og «+/- (ingenting)»), og lånte og leika meg med orda. Takka vere kommentarane fekk eg eit visst inntrykk av kva folk fekk noko ut av, og kva som berre vart meningslaus språkleik.

Ein brukar sa i ein kommentar til min tekst: «Få vekk tilden.» Det sende meg av garde på ordleit, for å finne tydinga av *tilde*. I ein annan kommentar vart eg oppmoda til å krympe bokstavane mine til minusklar. Minusklar har sjølvsagt ingenting å gjere med musklar. Gjennom å slå opp i ordlister og google ukjende ord fekk eg eit større ordforråd. I tillegg vart eg interessert i å jakte på vakre, vanskelege og sære ord for sjølv å kunne dra fram noko bra frå ermet.

Gjennom Internett fann eg andre som var særleg opptatt av språk. Ein plass å utvikle språkinnsett og ha det gøy samtidig. Framleis kan eg få minne knytt til eit ord og kor ulikt det vart oppfatta av dei ulike brukarane. Finurleg.

*Portrett av Knud Knudsen,
signert I.A. Olfemaleriet tilhører
Oslo katedralskole.*

Språkreformatoren Knud Knudsen

■ ERIC PAPAZIAN

Knud Knudsen har blitt kalt riksmålets fader og bokmålets bestefar, og en kunne legge til samnorskens eller samnorsktankens far, eller oldefar, i denne stamtavla. Det antyder Knudsens betydning i norsk språkhistorie. Sjøl følte han seg i skyggen av sin samtidige konkurrent Ivar Aasen og omtalte Aasen som presten og seg sjøl som klokkeren, men det spørs om han ikke har hatt større betydning for norsk språkutvikling enn Aasen eller noen annen.

Bakgrunnen for både Knudsen og Aasen var nasjonalromantikken og språkdebatten i 1830-åra. Da ble det et problem at vi ikke hadde et eget, norsk skriftspråk, men brukte det danske. Henrik Wergeland startet det hele ved å ta opp norske ord og former i diktninga si, noe han ble kritisert for av P.A. Munch i artikkelen «Norsk Sprogreformation» i 1832 og forsvarte samme året i artikkelen «Om norsk Sprogreformation». Wergelands plan var nettopp en gradvis *reform* av det eksisterende danske skriftspråket i norsk retning, altså en *fornorskning* med norsk talemål som mønster. Aasen foreslo derimot i artikkelen «Om vort Skriftsprog», skrevet i 1836, men trykt først i 1909, en mer drastisk løsning, nemlig å skape et *nytt* skriftspråk bygd på *bygdemåla*. Dermed var to veier til et norsk riksspråk staket ut, og begge ble iverksatt, med dagens bokmål og nynorsk som resultat.

Asbjørnsen og Moe sluttet seg til fornorskningsslinja i sine utgivelser av eventyr og sagn i 1840-åra, særlig når det gjaldt syntaks og ordforråd. Også Knudsen sluttet seg til den, men han hadde sin egen spesielle variant av fornorskningstanken, som skilte seg fra Wergelands lite planlagte og lite systematiske fornorskning.

Knudsen og ortofonien

Det var først på 1800-tallet at språkvitenskapen oppdaget *talemålet* som studieobjekt, etter hvert det primære objektet. Da innså man at talemålet var den opphavlige og universelle forma for språk, som hadde stor språkhistorisk interesse. Dermed ble man også oppmerksom på *dialektene*, og dialektologi og fonetikk oppsto som vitenskaper. Alt rundt 1800 fremmet dansken Rasmus Rask et mer rasjonelt prinsipp for orto-

grafien enn etymologi og tradisjon, nemlig at den burde gjenspeile den samtidige *uttalen*, ideelt slik at det var et én til én-forhold mellom bokstav og lyd – «ortofoni» eller *lydrett* skrivemåte. Dermed skulle skriftspråket bli enklere å lære og bruke, til beste særlig for folkeopplysninga. Dette prinsippet har spilt en viktig rolle for norsk ortografi og er fortsatt aktuelt når vi fornorsker fremmedord, for eksempel når vi skriver *jus*

Knud Knudsen 200 år

- født i Holt ved Tvedestrand 6. januar 1812
- cand.philol. ved Det Kgl. Frederiks Universitet i Christiania i 1840
- adjunkt og senere overlærer ved Christiania Katedralskole fra 1846 til 1880
- språkkonsulent ved Den norske dramatiske Skole og Det norske Theater fra 1852 til 1856
- skrev blant annet *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* i 1856, *Modersmaalet som Skolefag* i 1864, *Det norske målstrev* i 1867, *Den landsgyldige norske uttale* i 1876 og *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning* i 1881
- døde i Kristiania 4. mars 1895

lydrett istedenfor den engelske skrivemåten *juice*. I Norge gikk blant andre Knudsen inn for denne tanken, i langt større grad enn Aasen, som tok mer hensyn til *etymologien*, det vil si den opphavlige forma av ordene, i praksis den norrøne. Knudsens første artikkel, fra 1845, handlet om ortofoni i norsk. Det hang nok sammen med at han var lærer og hadde sterk sans for det praktiske.

I 1862 fikk Knudsens syn gjennomslag i den første offisielle rettskrivningsreforma, som gjorde forholdet mellom skrivemåte og uttale enklere og mer

systematisk i fremmedord ved å fjerne *c*, *ch* og *q* som skrivemåte for /k/ og *ph* som skrivemåte for /f/. Også markeringa av *lengde* ble gjort litt enklere ved å fjerne stum *e* (som fortsatt fins i egenavn som *Hoel* og *Lie*) og dobbeltskriving av vokal (*viis* o.l.) som markering av lang vokal. Dermed falt rett nok *vis* med lang vokal (= klok) sammen med *vis* med kort vokal (= sikker) sammen. Slik er det fortsatt i dansk, men i norsk ble tvetydigheten fjernet i reformene i 1907 og 1917.

Problemet med ortofonien er at uttalen varierer. Hvilken uttale skal skriftbildet gjengi? Knudsen hadde et svar også på dette, nemlig at det skulle være norsk og ikke dansk uttale. Men Aasen og Knudsen var ikke enige om *hva slags* norsk talemål som skulle legges til grunn. Skulle man bygge et skriftspråk på dialektene, som Aasen ville, måtte man enten velge én enkelt dialekt som mønster eller konstruere en fellesform. Aasen valgte den siste løsningen, og det var nettopp derfor konsekvent ortofoni ikke var aktuelt for han. Knudsens forslag var at skrivemåten i stedet skulle bygge på noe han helst kalte «den

Et forsøk på en mer helhetlig beskrivelse finner vi i en artikkel av Jonas Anton Hielm fra 1832, der han regner med tre hoveddialekter i Norge: I tillegg til skriftspråket og språket i fjellbygdene hadde vi språket i byene, som han beskrev som «maaske nærmest en Dansk Dialekt, modificeret i mange Dele deels ved Landets og Egnens ældre norske Dialekt, deels ved Bogsproget, eller maaskee omvendt, det norske Grundprog paa samme Maade modificeret ved Dansk, og ved Bogsproget». Det er neppe bydialektene Hielm sikter til her, men snarere det samme språket som den danskfødte presten Wilse beskriver i et kjent sitat fra 1780: «Det Sprog de fornemmere i Christiania tale, er baade det netteste i Udtale og nærmer sig meest til Hovedsproget som bruges i Skrift.» Altså et mer skriftpåvirka eller *standardisert* talemål blant overklassen – et dansk-norsk blandingsmål av dansk skriftspråk og norsk talemål, med hovedsakelig danske ord og ordformer, men hovedsakelig norsk syntaks (med dobbelt bestemmelse og etterstilt possessiv), norsk uttale (med tonelag, som oftest /p, t, k/ for skriftens *b, d, g*) og

-
- «Prinsippet om lydrett skrivemåte har spilt en viktig rolle for norsk ortografi og er fortsatt aktuelt når vi fornorsker fremmedord.»

landsgyldige norske uttale», mens det gjengse uttrykket gjerne var «dannet dagligtale». Hva var så det for noe?

Knudsen og dannet dagligtale

Før Ivar Aasens berømte reiser i 1840-åra var talemålet i Norge lite kjent, og Aasen brydde seg bare om bygdemåla, som han regna som de reineste norske.

enkelte norske, ofte sørøstlandske, innslag i ordformer og bøyning (se punktet om 1907 nedenfor). Gustav Indrebø mener dette talemålet oppsto mellom 1650 og 1800, dels ved at innflytta danske embetsmenn tok opp norske trekk i talemålet, og dels ved at det norske borgerskapet la om talemålet i retning av skriftspråket. Didrik Arup Seip an-

slår at det skjedde i andre halvdel av 1700-tallet, og han mener at Oslo har hatt en avgjørende betydning for utviklinga av dette talemålet. Rundt 1900 fikk det navnet riksmål, og i dag kunne det heller kalles (talt) bokmål, i tråd med det offisielle navnet på det skriftspråket det svarer til.

Grunnen til at Knudsen ville at skriftspråket skulle avspeile dannet dagligtale, var at han regna det som mer realistisk enn Aasens konstruerte bydemålsstandard. Her hadde man en eksisterende, i hovedsak landsgyldig riksuttale med høy

sa, framfor «bråhastens». Og de hadde begynt i hver sin ende, Knudsen i den dansk-norske og Aasen i den heilnorske, men kunne møtes på *lengre* sikt. Blant annet ville Knudsen innføre både diftonger, hunkjønnsformer som *boka* og fortidsformer som *drukna*, former som den gangen ikke var vanlige i dannet dagligtale. Og i skriftene sine brukte han former som *høg* og *låg* og ord som *skilna*, *kænsle*, *høve* og *døme*, som heller ikke var dannet dagligtale. Alt i 1850, før landsmålet så dagens lys, skreiv han de kjente orda om at «Disse

-
- «Svekkinga av landsbygda og styrkinga av byene etter 1850 er en av grunnene til at Knudsens prosjekt har lykket så mye bedre enn Aasens.»

sosial prestisje, som man kunne regne med ville bli godtatt også i skrift av det lesende publikum. Rett nok varierte – og varierer – det som andre rikstalemål i lydlige detaljer, men det er stort sett ting som ikke kommer fram i skrift. I ordforråd og grammatikk var det relativt enhetlig og dermed landsgyldig. Her må en vel si at Knudsen virkelig *var* realistisk, for det viste seg at fornorskninga av bokmålet gikk greit så lenge det talte bokmålet lå til grunn, men fikk motbør da man prøvde å innføre dialektformer, med de mer radikale, men valgfrie endringene i 1917, som ble obligatoriske i 1938.

Den første samnorskmannen?

Men Knudsen var på ingen måte mot Aasens prosjekt og mente at de to var enige om målet – et *norsk* skriftspråk – men ikke om farten og veien. Han mente at Aasen gikk for fort fram og ville ha alt på en gang, mens han sjøl foretrakk «gradvishetens vej», som han

to Veje [Aasens og hans egen] til et virkelig norsk Sprog er [...] kun forskjellige hvad Udgangspunkt og den første Strækning angaar; siden løber de uidentivl sammen». Dette må sies å være den tidligste formuleringa av samnorsktanken, som først slo gjennom som språkpolitisk ledetråd etter 1907. Sjøl om samnorskprosjektet nå er offisielt avlyst, må en vel si at Knudsen var merkelig sannspådd her.

Bokmålet som skriftspråk

Knudsens syn fikk etter hvert gjennomslag hos både myndigheter og skribenter, ikke minst på grunn av konkurransen fra landsmålet, som ble offisielt jamstilt med norsk-dansken i 1885. I 1887 bestemte departementet at skolebarn skulle bruke dannet dagligtale ved opplesning og for eksempel lese *tog*, *broder* som /tok/, /bror/, og i 1890-åra ble flere av disse muntlige formene tatt inn i Nordahl Rolfsens lesebok. Ved skriftspraksreformen i 1907 ble Knud-

sens program omsider iverksatt, tolv år etter hans død. Da fikk vi en ganske radikal reform av det tradisjonelle skriftspråket etter mønster av det talte riksmålet/bokmålet, slik Knudsen hadde prekt i 50 år.

Av lydlige trekk fra talt bokmål fikk vi inn *p*, *t*, *k* etter lang vokal i en rekke ord (f.eks. *ut*, *dyp*, *bak*), dels obligatorisk og dels valgfritt, og lang konsonant

mange *a*-verb fikk bøyning som *e*-verb med preteritum og perfektum partisipp på *-de*, *-d* eller *-te*, *-t* (*svarede* – *svaret* > *svarte* – *svart*, *levede* – *levet* > *levde* – *levd*).

5) Kortverb (typen *nå*) ble innført som en egen bøyingsklasse, med preteritum og perfektum partisipp på *-dde*, *-dd* (*boede* – *boet* > *bodde* – *boddd*).

«Resultatet ble et skriftspråk som skilte seg klart ut fra dansk og fortjener et eget navn – riksmål, seinere bokmål.»

i slutten av ordet ble dobbeltskrevet (som i landsmålet) i en del tilfeller, bl.a. *ball*, *bukk*, *hugg*, *foss*, *Finn*, *Odd* (begge endringene ble gjennomført i 1917). Viktigere er endringene i ordformer og bøyninger:

1) Kortformer i frekvente substantiv og verb ble innført, som oftest valgfritt, f.eks. *bro(de)r*, *fa(de)r*, *mo(de)r* og *bli(ve)*, *dra(ge)*, *ha(ve)*, *si(ge)*, *ta(ge)*.

2) Den sørøstlandske pronomenerforma *dere* ble innført for dansk *I – jer* i 2. person flertall, og *å* ble valgfritt til *at* som infinitivmerke.

3) Ubestemt flertall på *-er* ble gjennomført i felleskjønnsord, også der dansk hadde *-e* (f.eks. *heste* > *hester*), og *-0* (inga ending) ble innført for dansk *-e* i mange intetkjønnsord (f.eks. *huse* > *hus*), dels obligatorisk og dels valgfritt. Vi fikk med andre ord *-er* og *-0* fordelt som i talt bokmål og sørøstlandsk.

4) I *a*-verb (typen *å fiske*) fikk vi den dansk-norske endelsen *-et* for dansk *-ede* i preteritum (*fiskede* > *fisket*), og

6) I intetkjønn av adjektiv på *-ig* ble *t-en* sløffet (*ærligt* > *ærlig*).

Resultatet ble et skriftspråk som i hovedtrekk samsvarte med det talte bokmålet, og som dermed skilte seg klart ut fra dansk og fortjente et eget navn – riksmål, seinere bokmål. Den triumfen fikk Knudsen altså ikke oppleve. Men tida arbeidet for Knudsen og mot Aasen: Etter 1850 satte industrialiseringa og urbaniseringa inn og forskøyv etter hvert tyngdepunktet fra landsbygda til byene. Dermed fikk bymåla og det talte bokmålet stadig flere talere og stadig større betydning, og bygdemåla stadig mindre. Denne svekkinga av landsbygda og styrkinga av byene er en av grunnene til at Knudsens prosjekt har lyktes så mye bedre enn Aasens.

Eric Papazian er tidligere førsteamanuensis ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier ved Universitetet i Oslo.

Skandinavisten Knud Knudsen

■ ARNE TORP

Sjøl om Knud Knudsen liksom den samtidige norske språkstreveren Ivar Aasen ville skape et eget norsk skriftspråk, var Knudsen også tilhenger av skandinavisk språksamarbeid. Dette synspunktet kommer fram alt i det tidligste arbeidet han fikk trykt, artikkelen «Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog», utgitt i 1845.

Knudsen var tilhenger av den danske språkmannen Rasmus Rask, som mente at rettskrivinga burde være såkalt *ortofon*, det vil si at skriftspråket skulle bygge på talespråket, slik at avstanden mellom skrift og tale ble minst mulig. Det dansk-norske blandingspråket som ville bli resultatet av de endringene Knudsen kjempa for, var dessuten nærmest et ideelt skandinavisk «mellomspråk». Mange av de reformene Knudsen foreslo for norsk med reint ortofone argumenter, var nemlig samtidig slikt som minka avstanden til svensk. Dette er heller ikke spesielt overraskende, for som den norsk-amerikanske språkmannen Einar Haugen har sagt halvveis i spøk, så er «Norwegian Danish spoken in Swedish» – for øvrig en påstand som stadig vekk bekreftes i praksis når dansker ikke hører forskjell på norsk og svensk.

Skandinavisme og ortofoni

Det er jo ingen opplagt sammenheng mellom det å være tilhenger av tilnærming mellom de skandinaviske språka og lyd nær stavemåte, men i praksis viste det seg at på 1800-tallet var det svært ofte samsvar mellom disse ideo-

logiene. Knudsen hadde riktignok ingen utopiske ideer om å slå sammen de skandinaviske skriftspråka til ett, men han så alt i artikkelen fra 1845 for seg ei framtid med et eget skriftspråk for Norge til erstatning for dansken.

Tegning:
Oddmund Mikkelsen

De skandinavistiske synspunktene sine legger han klarest fram i artikkelen «Om tilnærkelse mellem Norsk, Dansk og Svensk» fra 1866. I 1869 ble Knudsen valgt som en av de fire norske representantene på et møte i Stockholm, som seinere er blitt kjent som det skandinaviske rettskrivingsmøtet. En må også kunne si at dette samtidig var høydepunktet i Knudsens karriere som skandinavist. En annen og den absolutt mest kjente av representantene på møtet var Henrik Ibsen, som praktiserte

I nærværende stykke har man, til prøve, gjort Norsken omtrent så lik Svensk, som ske kunde, uten at gøre våld på ordenes lydelse her i landet. Oplysning om avvikelserne fra den vanlige bokstavering finnes i det følgende.

Den som kjenner norsk rettskrivingsutvikling på 1900-tallet, vil se at Knudsen i denne teksten langt på veg har foregriperet reformen av 1907, som i mangt realiserte hovedpunktene i Knudsens eget

«Trass i at Knudsen kjempa hele livet for at nordmennene skulle få sitt eget skriftspråk, var han altså samtidig skandinavist.»

den norsk-danske Stockholms-ortografien i alt han skreiv etter 1869.

Knudsens forslag og 1869-møtet

Ettersom Knudsens artikkel fra 1866 sannsynligvis var kjent for mange av dem som deltok på Stockholms-møtet, kan det være interessant å se i hvor stor grad Knudsens forslag ble tatt opp og behandla på rettskrivingsmøtet tre år seinere. Tittelen «Om tilnærkelse mellem Norsk, Dansk og Svensk» virker ganske ukontroversiell i dag, men det var den knapt i samtida, for den gangen fantes det som kjent bare to skandinaviske skriftspråk, nemlig norsk-dansk og svensk. Like fullt var det nettopp tilnærming mellom de tre språka Knudsen foreslo nærmest som den mest selvfølgelige ting av verden, akkurat som han i artikkelen fra 1845 snakka om «det norske Sprog». Artikkelen fra 1866 åpner med en liten ingress i petit, der han gjør greie for skrivemåten i artikkelen, og der skriver han slik:

reformprogram, og som gjorde at norsk riksmål etter 1907 (fra 1929 offisielt *bokmål*) oppstod som et nytt skandinavisk skriftspråk. Vi ser blant annet at han bruker bokstaven *å* og ikke *aa*, og at han skriver substantiv med små forbokstaver, jf. «på ordenes lydelse her i landet», ikke «paa Ordenes Lydelse her i Landet», som den norsk-danske normen var den gangen. Både *å* og små forbokstaver ble også foreslått for norsk-dansk på Stockholms-møtet og er i dag for lengst gjennomført i alle skandinaviske språk, sjøl om danskene venta helt til 1948 med disse reformene. Vi ser dessuten at Knudsen bruker såkalt harde konsonanter: Han skriver blant annet *lik* og *uten*, ikke *lig* og *uden*, slik det både var og fremdeles er på dansk.

Reformforslag nordmenn ikke ville ha

Trass i at de fleste forslaga fra Stockholms-møtet har slått gjennom over hele Skandinavia, er det to ortografiske detaljer der vi nordmenn står aleine

mot naboene, og det er med skrivemåter som *gjøre, kjøre, drøye* og *nei*, der dansk har *gøre, køre, drøje* og *nej* og

skrivemåtene *ei* og *øy* da han skapte landsmålet, og slik har det også seinere alltid vært i nynorsk. Fram til 1938 var

● «Å snakke om et eget *norsk* språk måtte utvilsomt
 ● oppfattes av mange både i Norge og Danmark som en
 provokasjon.»

svensk har *göra, köra, dröja* og *nej*. Det dreier seg her om to forskjeller:

For det første er det skrivemåten av *g* og *k* foran de såkalt fremre vokalene *i, y, e, ø* og *æ*, der både dansker og svensker skriver bare *g* og *k*, mens vi nordmenn skriver *gj* og *kj* unntatt foran *i* og *y*: *kiste* og *kysse*. Her er uttalen som kjent bare *g* og *k* i moderne dansk. Men den skrivemåten vi fremdeles bruker i norsk, med *gj* og *kj* foran en del av disse vokalene, viser at uttalen i eldre dansk et stykke på vei må ha vært som i norsk og svensk, der uttalen er med *j*- og *kj*-lyd, for den norske skrivemåten gjaldt også i dansk før 1889. Stockholms-møtet foreslo altså å stryke *j*-en foran alle de fremre vokalene også i dansk. Fordi Ibsen brukte Stockholms-ortografien, kalte han et av samtidsdramaene sine *Gjengangere* alt i 1881, sjøl om den offisielle skrivemåten både i Danmark og Norge på den tida var *Gjengangere*.

Den andre forskjellen gjelder skrivemåten av diftongene *ei* og *øy*, der den eldre danske skrivemåten var *ei* og *øi*, mens svensk alltid har hatt *ej* og *öj*, med «halvvokalen» *j* som sisteelement. Her mente noen av de norske på konferansen i 1869 at norsk måtte ha en «skikkelig» vokal som sisteelement, blant annet fordi norsk i motsetning til dansk og svensk hadde «ekte» gamle diftonger i ord som *steinrøys* mot dansk *stenrøse* og svensk *stenrös*. Ivar Aasen valgte

skrivemåten på bokmål *ei* og *øi*, men etter 1938 ble det *ei* og *øy* i begge de norske målformene. Dermed forsvant den siste reint grafiske forskjellen mellom nynorsk og bokmål.

Skandinaviske hensyn i andre rekke

Disse to punktene der norsk avviker fra skrivemåten i både dansk og svensk, i strid med forslaga fra 1869-møtet, viser tydelig at skandinaviske hensyn nok har spilt ei vesentlig mindre rolle for språknormeringa her i landet enn hensynet til å minske avstanden mellom de to norske målformene. En kan vel også gjette på at de forslaga fra Stockholms-møtet som seinere har slått gjennom i alle de skandinaviske språka, ville ha gjort det også uten at de var blitt foreslått i 1869: Det var rett og slett fornuftige og rasjonelle reformer som ville ha kommet uansett. Likevel vil Stockholms-møtet for oss som elsker det skandinaviske nabospråksfellesskapet, alltid stå som et strålende klimaks i konkret skandinavisk samarbeid på det språklige området – og med Knud Knudsen som en viktig tilrettelegger og pådriver.

.....

Arne Torp er professor ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier ved Universitetet i Oslo.

Norsklæreren Knud Knudsen

■ EGIL BØRRE JOHNSEN

Knud Knudsen er ufortjent blitt fremstilt som *latindödare*. Men han var blant dem som sloss for at nye studenter skulle gjennom en skriftlig latinprøve – uansett hvilke fag de skulle studere. Det var ikke om å gjøre for ham å utrydde språket, men å utvikle det beste fra latinskolens ånd i en mer hjemlig sammenheng. Til dette trengtes et smidigere nasjonalspråk og et nytt skoleinnhold – to mål som begge ble realisert.

Da Hartvig Nissen fikk godtatt den skjellsettende skoleloven om «høiere almendannelse» i 1869, var en kontinuerlig publiserende Knud Knudsen hans fremste våpendrager. I siste hefte av sine utrykte erindringer forteller Knudsen om all rosen som ble ham til del i avisene på 80-årsdagen. Han stusser ved ett punkt. De har fått med seg hans strev for «en mere letlæst retskrivning» og hans vellykte felttog mot latinskolen, det er så – men:

Dærimot ikke, hvad jeg har drevet på, vedkommende «Modersmålet som Skolefag», eller omstøpningen av våre skolemæns æmbetsprøve, eller artium i norsk, med muntlig prøve også i dette æmne.

Produktiv forfatter og underviser

Ikke så altfor lenge etter Knudsens død ble lærerprøven lagt om og muntlig norsk innført ved artiumsprøven. Men når det gjelder morsmålet, er det stadig et åpent spørsmål hva som ble resultatet. Det er beklagelig, for han slo til lyd for prinsipper som forlenget burde ha nedfelt seg i praksis. I et jubileumsår er det således betimelig å peke på at i omtaler av Knudsen har den praktisk-

pedagogiske siden ved hans innsats som skolereformator kommet i skyggen av målstrev og latinstrid. Her vil jeg se litt nærmere på norskfagdelen av hans program.

Knud Knudsens karriere hadde en og samme base livet igjennom: undervisning. Tanker og virke sprang ut av det som skjedde i klasserom og på lærerværelse. Sine tanker holdt han på ingen måte for seg selv. Hvis vi ser aviser, tidskrifter og blader under ett, spør det om noen norsk forfatter overhodet har skrevet flere artikler om språk og skole enn Knud Knudsen. Alt i en oversikt i «Det norske målstræv» (1867) skriver han at «da dagbladene sædvanligvis ikke gemmes, vil disse arbeid være utilgjengelige for de fleste læsere og opregnes derfor ikke her. Muelig blir nogle av dem engang samlet og særskilt utgivne.» Noen slik samling finnes dessverre ikke, men Jens Braage Halvorsens *Forfatter-Lexikon* gir en tilnærmet fullstendig oversikt på hele ti sider over Knudsens sakprosaforfatterskap. Bare alle anmeldelsene han skrev av lærebøker i norsk, kunne fylt flere bind.

Gjennombruddsarbeidet var «Skoleanliggender. Latin, Modersmålet og Græsk, m. M. Af K. Knudsen, adjunkt

ved Kristiania lærde skole» (1847). Artikkelen – eller avhandlingen – ble sendt til redaktøren av Universitets- og Skoleannaler, som korset seg over tradisjonsbruddet i teksten, men antok den under sterk tvil. «Terningen er kastet», sa visstnok Cæsar da han rykket over Rubicon mot Rom. Knudsen tok også en drastisk avgjørelse da han leverte fra seg teksten om latin, morsmål og gresk idet han begynte å undervise innenfor den tradisjonen han kritiserte. *Norsk* i selskap med de to store! Det var litt av et visittkort han dermed la fra seg ved ankomsten. Det kunne like gjerne stått *opprører* som *adjunkt* i tittelen.

Morsmålet som skolefag

Det viktigste norskfagdokumentet fra Knudsens hånd kom da han hadde arbeidet sytten år som lærer i latinens hovedborg: *Modersmaalet som Skolefag*, Kristiania katedralskoles innbydelsesskrift fra 1864. Her var forfatteren minst et århundre forut for sin tid. Det gjelder også i europeisk sammenheng.

- «Knudsen var minst et århundre forut for sin tid, også i europeisk sammenheng.»

Den morsmålspakken som samtidige elever fikk dynget opp på pulen i England, Frankrike eller Sverige, var formet av én og samme holdning – morsmålet var de klassiske fagenes tjener. I manifestet blir morsmålet skolens hovedredskap i en demokratisk moderniseringsprosess. Her vil jeg sitere fra Knudsens synspunkter på fagets tre hovedgrener og gi en kort vurdering av hvilket gjennomslag reformforslagene har fått.

I dag er undervisning i norsk skjønnlitteratur en sentral del av skolens dan-

nelsesprosess. Slik var det ikke på Knudsens tid:

Undervisningen i Modersmaalet har hidtil i det Hele forholdsvis gaaet formeget ud paa Sproget og forlidet paa Sprogets Indhold, paa Litteraturen. Litteraturen er formeget bleven brugt som Prøveklud, især til Læseøvelser, til Forstandsøvelser og til Indøvelse af Sproglæren, og forlidet for sin egen Skyld, en Følge af, at Skolen overhoved har lagt formeget Vægt paa Hovedets Dannelse, og forliden paa Hjertets.

Derimot har ettertiden ikke lyttet tilstrekkelig til jubilantens ord om muntlig og skriftlig. Først muntlig:

Hvad Skolen hidtil har gjort for den mundtlige Brug af Sproget, er vel omtrent hvad der har faaet Navn af Læse- og Deklamationsøvelser. Om disse Øvelser bliver her ikke Lejlighed til at sige Mere, end at Tiden

til dem er altfor knap, naar Hensyn tages til vore altfor talrige Klasser. Men selv om man havde 3 Timer ugentlig til mundtligt Foredrag, hvor langt vilde vel Skolen endda komme, navnlig med Lærlinger, som fører et fejlfuldt mundtligt Sprog med sig ind i Skolen, enten paa Grund af den Egn, de er opvokset i, f. E. Østlandet (Bergenserne er forholdsvis saa at sige fød med Kunsten), eller paa Grund af Familien, de hører til, eller paa Grund af personlige Mangler, eller fordi de

er udskjæmt og har faaet Uvaner under den forberedende Dannelselse. Det at kunne *tale* (i højere Forstand) er nu næsten ligesaa nødvendigt, som at kunne *læse* eller kanske snarere som at *skrive*.

Men nei. Det drives ingen systematisk eller omfattende innføring i muntlig bruk av norsk for 14- eller 19-åringer ved våre skoler. Resultatet lar seg høre i etermediene.

Når det gjelder det skriftlige, bedrev overlæreren det rene kjetteri:

Om det skriftlige Foredrag, Udarbejdelserne, skal her i Korthed kun siges dette, at de uden Tvivl mindst og kun mod Enden af Skoletiden bør være de i saa lang Tid sædvanlige Afhandlinger, *for saa vidt disse overhoved bør have nogen Plads inden Skolen* [min utheving]. Derimod bør vel Lærlingen øves i at forfatte Beskrivelser, Fortællinger, Samtaler, Breve, Naturskildringer, Skildringer af Optrin af Hverdagslivet, af større Tildragelser, af Stemninger og Tilstande i Naturen eller Menneskelivet, Levnetsbeskrivelser, Karakterskildringer m.M.

Selv hardføre lesere vil oppleve kultursjokk ved å springe fra disse jordnære betraktningene og til dagens læreplanluftslott. Her er hva våre ansvarlige myndigheter krever av elevene på tiende trinn:

De skal beherske formverk og tekstbinding på bokmål og nynorsk, skrive fagtekster etter vanlige normer for fagskriving på bokmål og nynorsk og skrive klart disponerte tekster med tydelig fokus og saklig argumenta-

sjon. De skal kunne bruke begrepsapparat fra retorikken for å analysere og vurdere tekster i ulike sjangere.

Dette kravet, stilt til hele årskull, er en gjenoppvekkelse av latinskolens formalisme, i megaloman innpakning fra Utdanningsdirektoratet.

Praktisk teoretiker

Det bør tilføyes at Knud Knudsen var en teoristærk lærer som gjennomførte sine prinsipper i praksis. Et av mange sannhetsvitner er politikeren og læreren Viggo Ullmann. Da *Latinskole uten latin* utkom, skrev Ullmann en omtale av forfatter og bok i det innflytelsesrike danske Højskolebladet. Knudsen hadde vært det eneste lyspunktet i elevtiden ved Kristiania katedralskole, hvor han ellers «led under den gyselige Kjedsommelighed». Men i norsk hadde han Knudsen. Da møtte han «en virkelig Personlighed, en, der slog Vinduer og Døre op for den friske Luft udenfor en og gav os 'Livssæd for kommende Dage'».

Noen skulle gi ut Knudsens skrift fra 1864 på ny. *En gang må vel tiden være inne for norskfagets daggry som kjernefag.*

.....

Egil Børre Johnsen er sakprosaforfatter, lektor og forsker og skrev i 2006 biografien *Unorsk og norsk* om Knud Knudsen.

Knudsen og Ibsen

■ ERLEND LØNNUM

Knud Knudsen hadde stor påvirkning på samtiden og var på mange måter forut for sin tid. Han satte blant annet spor hos Henrik Ibsen, som gav Knudsen hovedæren for sin språklige vekkelser.

«Modtag herved [...] en varm Tak for den sproglige Vækkelse, jeg i saa væsentligt Mon skylder Deres ihærdige, utrættelige Virksomhed.» Slik lød budskapet i den hilsenen Ibsen skrev til Knudsen i anledning hans 80-årsdag i 1892. Hva kan det bero på?

Tidlig innflytelse

I Ibsens debutverk *Catilina* fra 1850 er språket gjennomført dansk og fritt for norvågismer. Men allerede i det noe mindre kjente *Rypen i Justedal* fra samme år dukker det opp en og annen fornorskning, og i ungdomsverkene fra 1850-tallet sett under ett er det tegn til språklig og litterær innflytelse fra flere hold.

Ibsen viste tidlig interesse for folke-diktning og var tydelig inspirert av nasjonalromantikkenes bruk av sagamotiver. Språklig skjelte han i første omgang til Ivar Aasens grammatikk og ordforråd og til debatten rundt den første landsmålsnormen i 1853. I neste omgang rettet han blikket mot Knud Knudsen og hans fornyelse av det danske skriftspråket i Norge, ikke minst gjennom Knudsens sentrale verker *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* fra 1856 og *Lærebog i dansk-norsk Sprog-* fra 1857.

Et godt eksempel på Ibsens språklige

tilpasning og vakkende praksis fra denne perioden finnes i fragmentet *Fjeldfuglen* fra 1859, der han bruker fire forskjellige former av ordet *vent* ('vak-kert'): *vænt*, som var den danske formen, *veent*, som var offisiell norsk form før 1862, *vént*, som ble foreslått på det skandinaviske rettskrivningsmøtet i 1869 som erstatning for dobbeltskrevet lang *e*, og *vent*, som var på vei inn fra gjengitt norsk talemål, slik Ivar Aasen beskriver det i *Ordbog over det norske Folkesprog* fra 1850.

Kjære Hr. Overlærer Knudsen modtag herved min hjerteligste og ærbødige Lykønskning i Anledning af Fødselsdagen og derhos en varm Tak for den sproglige Vækkelse, jeg i saa væsentligt Mon skylder Deres ihærdige, utrættelige Virksomhed.
Deres hengivne
Henrik Ibsen.

Dagbladet 6. januar 1892

Gradvise forandringer

I likhet med Knudsen begynner Ibsen å skrive *brakk*, *Natt*, *Bygning* og *Forvikklinger* og *ej-* i stedet for *ei-*diftong, og han går stadig oftere bort fra fler-

tallsbøyning av verb, dobbeltskrevet lang vokal (*hel* for *heel*) og understøttende *e* (*staa* for *staae*). På initiativ fra Knudsen ble dobbeltskrevne vokaler avskaffet i 1862 og inkludert i anbefalingen fra språkmøtet i Stockholm i 1869, der Ibsen og Knudsen deltok som norske utsendinger. Ibsen sluttet seg til og gjennomførte forslagene fra møtet.

Ibsen innfører gradvis såkalte kortformer av verb i samsvar med norsk talemål, for eksempel *bli* for *blive* og *ta* for *tage*, og han gjennomfører også *har* i stedet for *haver* i presens, men *have* i infinitiv, i tråd med Knudsens forslag. Samtidig beholder Ibsen de lengre formene i sceneanvisninger og er dermed mer konservativ i sceneanvisningene enn i dialogen. Den varierende bruken av samme ord med og uten apostrof, som *blevet* ved siden av *ble't*, tyder på at han nøler med å slippe taket i de eldre formene. Knudsen beskriver situasjonen i *Den landsgyldige norske uttale* fra 1876, der han blant annet peker på at tidligere tiders forkortning av *-ede* til *-et* (*visede* > *viset*) nå forkortes til *-te* og *-t* (*viste*, *vist*). Som Knudsen skriver det: «Ibsen [...] slutter sig således til målets virkelighed.»

Fra dansk til norsk

Ibsen prøver seg altså frem med norske former og går sakte, men sikkert over fra dansk til norsk ortografi, parallelt med Knudsens modernisering. I en rekke publikasjoner talte Knudsen for at skriftspråket måtte bygge på et anvendelig fellesspråk. Det kanskje viktigste elementet for Knudsen var å erstatte de bløte konsonantene *b*, *d* og *g* med de harde *p*, *t* og *k*. Og det er nettopp det punktet Ibsen viser til når han lar dikteren Falk i *Kjærlighedens Komedie* ønske at «det slappe Ord 'det Næste'

© Olaf Gulbransson / BONO 2012

[...] skulde ud af Verden uden Naade, / Som b og g af Knudsens Grammatik». De harde konsonantene var nemlig et brudd med dansk som passet Ibsen dårlig, med tanke på hans betydelige danske lezerskare.

I et brev til sin forlegger i København, Frederik Hegel, spør Ibsen om hans syn på vedtakene fra språkmøtet i Stockholm, hvorpå Hegel svarer: «Fra min Side [er der] intet til Hinder derfor, da jeg ingen Tvivl nærer om, at [Sprogkongressens Retskrivning] efterhaanden vil blive alm. anvendt saavel i Norge som her, og da den jo heller ikke frembyder nogen Vanskelighed for Læseren.» I et senere brev skriver Hegel videre: «Værre er det med Bjørnson, som har fattet den Beslutning [...] at følge Overl. Knudsens Retskrivning, der – som De nok ved – er meget videre gaaende, og [...] vil vække megen Anstød. Jeg har gjort flere Forsøg paa at faae ham til at holde sig til [Sprogkon-

gressens Retskrivning], men det har været aldeles forgjæves.»

Møter i teateret

Knudsen og Ibsen skal ha møtt hverandre for første gang gjennom Sprogforeningen, den første sammenslutningen i Norge med et språklig program. Foreningen ble stiftet av Knudsen og Sophus Bugge i 1852 i tilknytning til Det Norske Studentersamfund, som på den tiden hadde Ibsen som redaktør for sin avis Samfundsbladet.

I de neste ti årene arbeidet Knudsen som språkkonsulent ved Kristiania Norske Theater. Der sørget han for å fornorske skuespillernes språk, blant annet ved å innføre norsk uttale med harde konsonanter og ordformer som *sjø* og *skog*. Han ønsket å legge den dannede dagligtale og ikke den skriftmålsbaserte høytidstalen til grunn for scenespråket, på samme måte som for skolespråket. Ibsen ble ansatt som kunstnerisk direktør ved teateret i 1857, og siden Knudsen samtidig var medlem av teaterdireksjonen, møttes de oftere. Ibsen ble fra da av stadig mer influert av språkmannen Knudsen. Samtidig var de også i utakt fra tid til annen, idet pedagogen Knudsen ville gå lenger i fornorsket uttale enn dramatikerens Ibsen. Dessuten tok Ibsen kunstneriske hensyn som ikke alltid lot seg forene med et mer moderne språk.

Målstrevet i Peer Gynt

I *Peer Gynt* fra 1867 skriver Ibsen blant annet om «Huhu, en Maalstræver fra Malebarkysten», et særlig interessant ordvalg på denne tiden. *Målstreveren* var nemlig et nøkkelord i den norske språkdebatten, og det var gjerne knyttet både til Knudsens fornorskning av det danske skriftspråket og til Ivar Aasens

landsmål, som stadig ble beskrevet som «Maalstræv». Knudsen skriver i *Kortfattet redegjørelse for det dansk-norske målstræv* at «Ordforrådets norskhet ær målstrævets hovedsak». Hans fornorskingsprogram gjaldt altså ikke bare ortografi.

I en anonym artikkel i det danske Dagbladet i 1858 ble det norske målstrevet beskyldt for å være et påfunn. Ibsen skal med interesse ha lest Knudsens tilsvaret i Aftenbladet, der han hevder at det norske målstrevet er mer i samsvar med det felles nordiske språket enn utviklingen i dansk språk.

Målstræv i stedet for *sprogagation* er dessuten ett av flere ord som Ibsen valgte å ta i bruk fra Knudsens *Unorsk og norsk eller Fremmedords avløsning* for å fornorske tekstene sine. Andre eksempler er *ordskifte* i stedet for *diskussion* (*Hærmændene paa Helgeland*), *visdomslærer* og *visdomsven* i stedet for *filosof* (*Kejser og Galilæer*), *særkænde* i stedet for *karakteristikon* (*Kejser og Galilæer*) og *sygdomsstof* i stedet for *mi- asme* (*Et dukkehjem*).

Hva Ibsen kan ha ment om sitt eget språk, er uansett uvisst. For som han svarte på spørsmålet om sitt språksyn til Verdens Gang i 1899 (gjengitt med VGs ortografi): «Mit Standpunkt i denne Sag er vistnok tilstrækkelig bekjendt. Det foreligger i alle mine Arbejder. Jeg har udtalt mig tydelig nok derom i mine Bøger.»

.....

Erlend Lønnum er rådgiver i Språkrådet og tidligere manusredaktør for den historisk-kritiske utgaven *Henrik Ibsens skrifter* (www.ibsen.uio.no), som er kilde for artikkelen og sitatene.

Heller *nei* og *jamen* enn *ja* og *amen*!

■ FINN-ERIK VINJE

Fornorskningssmannen Knud Knudsen er skolepensum. Han bæres med fyldig omtale i nær sagt enhver norsklærebok. *Grammatikeren* av samme navn er langt mindre påaktet. Det er beklagelig, for høydepunktet i hans produksjon, den kompakte *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*, er et standardverk – en vitenskapelig grammatikk med en udogmatisk, resonnerende framstillingsform.

Knudsens reformideer fikk språkpolitisk gjennomslag i rettskrivningen i 1907 og ble videreført i 1917 og 1938. Beretningen om reformfilologenes rettskrivningsbragder forvares som kjent i gullskrift i nasjonens annaler. Ikke like anerkjent er Knudsens *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* fra 1856 (408 tettrykte sider), som ble utgitt i uforandret opptrykk i 2001. «Det mest selvstendige og omfattende forsøg på en kritisk analyse af traditionens grundbegreber», sier den danske 1900-tallsgrammatikeren Paul Diderichsen i sin omtale av *Haandbog*. Den har bidratt til en klarere erkjennelse av morsmålets særart. Man unner derfor Knudsen den posthume triumf at August Western, vår neste betydelige grammatiker, dediserer sitt magnum opus, *Norsk riksmålsgrammatikk* fra 1921, til sin gamle lærer. I Westerns grammatikk finnes mange spor etter overlæreren.

Tre store språkmenn

Omkring 1850 meldte tre betydelige språkmenn seg på torget. Først Ivar Aasen, med *Det norske Folkesprogs Gram-*

matik (1848), så Jacob Løkke, med *Mordersmaalets Formlære* (1855), og til slutt Knudsen med *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* (1856).

Et ekstrakt av *Haandbog* foreligger i Knudsens skolebok *Lærebog i dansk-norsk Sproglære* (1857). De to bøkene bør leses parallelt, sier forfatteren; *Haandbog* kan «gælde for en uavbrudt kommentar eller udlæggelse til denne lærebog». Men enda Knudsen var overlærer ved Christiania Katedralskole, fikk han ikke lov til å undervise etter læreboken på skolen. Knudsen var ikke like populær i alle kretser.

Grammatikerne Aasen, Løkke og Knudsen har hver sin særegne profil. Aasen gir en sammenliknende oversikt over norske dialekter på historisk bakgrunn. Løkke er nesten utelukkende historisk. For øvrig er Løkkes ordning av materialet annerledes enn i *Haandbog*. Hos Knudsen kommer setningslæren først, dernest bøyningsslæren, ord-dannelseslæren og til sist lyd læren. *Lærebog* har samme disposisjon. Men hos Løkke står lyd læren først, og noen setningslære finnes ikke.

Knudsen skiller seg ut ved sin konsekvente samtidsorientering og sin analytiske holdning til tradisjonens grunnbegreper. Som grammatisk resonnør står Knudsen i en særstilling.

Munch og Knudsen

Ivar Aasen mislikte Knudsens fornorskningstrev og omtalte *Haandbog* som «Knudsens store og forfærdelige Grammatik». Og Henrik Ibsen så bare språkreformatoren; i *Kjærlighedens Komædie* (1862) vil dikteren Falk la ordet *næste* forsvinne «som b og g af Knudsens Grammatik».

Haandbog vakte oppsikt da den ble utgitt, men det kom ingen anmeldelse som Knudsen kunne ha nytte av, og verket oppnådde ikke den anerkjennelse i samtiden som det kunne ha fortjent. Samtidens store autoritet, P.A. Munch, forholdt seg taus. Blant hans etterlatte papirer finnes imidlertid et utkast til anmeldelse, og man skulle ha unt Knudsen den glede å motta Munchs uforbeholdne ros (anmeldelsen kom på prent først i 1926).

Munch var skeptisk til Knudsens målstrev, og tonen mellom dem var skarp. Men overfor grammatikeren Knudsen forstummet Munchs kritikk. Han finner at *Haandbog* er «et af de grundigste, skarpsindigste og lærerigeste Arbeider over vort Modersmaal, som hidtil har seet Dagens Lys».

Frigjøring av språklæren

Knudsen omvurderer flere av de tradisjonelle grammatiske kategoriernes innhold og definisjon. Her som i andre affærer hørte han til dem som heller sier *nei* og *jamen* enn *ja* og *amen*.

Et eksempel: Ifølge P.A. Munch skyldtes det «Mangel paa sund Tænkning» å gjøre aktivsetningens indirekte objekt til

subjekt i tilsvarende passivsetning. «Man overbragte mig et Brev» kan ikke eller bør ikke transformeres til den tilsvarende passivsetningen «jeg blev overbragt et Brev». Det er «Barbarisme» og «Vaas». Det måtte i det minste hete «mig er overbragt et Brev».

I en lang, finstilet ekskurs går Knudsen – uten å nevne Munchs navn – inn i materien. Han ville demonstrere hva det innebar å frigjøre den norske språklæren fra «den grammatiske Romerret». Setninger som de nevnte bør, sier han, bedømmes ut fra samtidsspråket uten at man skjeler til gammelnorsk, latinsk og tysk grammatikk.

Til dem som spør hva vi så skal kalle «et Brev» i «jeg blev overbragt et Brev», svarer Knudsen: «Det maa vel dog være Objekt [...] Det er Tanken, det gjælder at fatte rigtig.» Man må respektere «Driften i Sproget», og den går i retning av fritt å spisstille underordnede ledd og gjøre dem til subjekt.

Knudsen er for øvrig den første som i en setning som «der leses mange Bøger i vort Land» bestemmer leddet

Gymnasklasse ved Oslo Katedralskole (1874), der Knud Knudsen var lærer. Foto: Oslo Museum

«mange Bøger» som objekt – en rimelig analyse som (halvhjertet) er akseptert av etterfølgerne August Western og Olav Næs, men ikke har vunnet innpass i skolegrammatikken.

Praktisk grammatikk

Normative spørsmål dukker ofte opp i *Haandbog*; språkriktighet interesserer norsklæreren og språkstreveren Knudsen. I hans øyne skal grammatikken være praktisk veiledende, den skal bringe orden og gi klare regler der språkb Bruken vakler. «Nogle mene [...] at man ikke bør gjøre noget for at fæste Bruagen, hvor den vakler, hvilket de kalde at gjøre Vold paa Sproget.» Knudsen er uenig: «skulde vi ønske det gamle Barbari tilbage, da man ikke vidste Rede paa nogen Ting? Og hvis saa er, hvad skulde vi da med Grammatik og anden Underviisning i Modersmaalet? Lad Hver skrive, som det falder ham ind. Det er jo den sande Frihed. Regler ere vel her ligesaa utidige som Love i Staten.» Grammatikken, sier Knudsen, skal «bringe Klarhed i det Dunkle, bestemme det Uvisse og hæve Tvivl».

Når det gjelder den grundige og innsiktsfulle drøftingen av refleksivt pronomen, utfolder Knudsen seg som syntaktiker. Etter først å ha konstatert at refleksivet refererer til subjektet i samme setning, vurderer han eksemplet «Hagbart bad Bøddelen hænge sin Kaabe i Galgen». Regelen må utvides: «Refleksivet gaar tilbage paa det nærmeste Subjekt.» Han utreder nøye at man med subjekt må tenke på subjektet i «den logiske Sætning, dvs. *hvert Par av Forestillinger, der forholder sig til hinanden som Subjekt og Prædikat*, hvilken deres Form end maatte være». Sammenlikningsledd er forkortede setninger, derfor skal det hete «Han har flere

Venner end hans Broder» (dvs. «end hans broder har»).

Til «logiske Sætninger» regner Knudsen ikke bare infinitiv- og partisippkonstruksjoner, for eksempel «Vi fant ham siddende i sin Sofa», men også forbindelser med verbalsubstantiver, som «Kongens Strid med sig selv».

I eksemplet om bøddelen ovenfor er det således bøddelen som skal henge sin kåpe i galgen.

Vaklende språk

Knudsen påviser at vaklingen i språkb Bruken er stor på dette feltet. Men man bør følge den grammatiske forskrift alltid og uansett, for ellers vil leseren komme i tvil: Følger forfatteren en utbredt, men feilaktig praksis – eller holder han seg til hovedregelen?

Ta Hagbart-eksemplet ovenfor. Hvis taleren/skriveren respekterer Knudsens regel og lar refleksivet referere til det nærmeste subjekt, da er det snakk om bøddelens kappe. Er taleren/skriveren ustø i bruken av refleksiver og skriver slik det faller seg, kan leseren ikke være sikker på om det er tale om Hagbarts eller bøddelens kappe!

I skrivende stund kommer Aftenposten på døren. «RP har i årevis ventet på byrådets svar på sin søknad», står det i en ingress; av sammenhengen går det fram at det er tale om RPs søknad. Hadde «Knurren», som guttene på Kate-dralskolen kalte den strikse overlæreren, sett den ingressen, ville han rynket pannen.

.....

Finn-Erik Vinje er professor emeritus i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo.

OM SPRÅKRÅDET

Språkrådet er statens fagorgan i språkspørsmål og er underlagt Kulturdepartementet. Målet for arbeidet i Språkrådet er at norsk skal vere i bruk i alle delar av samfunnslivet også i framtida – og ikkje bli sett til sides av engelsk. Vi vil gi det offentlege, næringslivet og folk flest tru på at norsk språk duger, og arbeider for å auke kunnskapen om norsk språk.

Dette gjer Språkrådet for å styrkje stillinga til det norske språket:

- Vi informerer på nettsidene og i publikasjonane våre om god og rett norsk.
- Vi svarer på om lag 10 000 språkspørsmål på e-post og telefon i året.
- Vi arrangerer konferansen Språkdagen kvart år for å skape debatt om aktuelle utfordringar for norsk språk.
- Vi har ei språkteneste for statsorgan som gir råd til stats-tilsette om korleis dei kan skrive klart og godt og få ei jamnare fordeling av bokmål og nynorsk.
- Vi har ei terminologiteneste som samordnar utvikling og tilgjengeleggjering av norsk terminologi og fremjar bruken av norsk fagspråk.
- Vi har ei tilsynsteneste som følgjer med på om statsorgana følgjer krava til fordeling av bokmål og nynorsk.
- Vi informerer om norsk teiknspråk og samarbeider med aktørar på feltet.
- Vi har ei stadnamnteneste som gir råd om korleis stadnamn skal skrivast på kart og vegskilt.
- Vi arbeider for at IKT-produkt skal byggje på norsk tekst og tale, og samordnar ei datatermgruppe som foreslår nye, norske dataord.
- Vi deler ut Språkprisen for framifrå bruk av bokmål og nynorsk i sakprosa.
- Vi gir diplom til næringsdrivande som har gitt verksemda eit godt, kreativt norsk namn.
- Vi samarbeider med offentlege og private institusjonar om tiltak som styrkjer bruken av norsk.
- Vi godkjenner ordbøker og ordlister til bruk i skulen.
- Vi forvaltar rettskrivinga i nynorsk og bokmål og følgjer med på korleis språket utviklar seg.

Direktøren i Språkrådet er leiar for 33 tilsette. Styret i Språkrådet er utnemnt av kulturministeren. Språkrådet har fire fagråd som er referansegrupper med språkkunne og språkengasjerte personar frå heile samfunnet. Fagråda gir innspel og råd om saker på sine fagfelt.

www.sprakradet.no

www.sprakradet.no

SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

TELEFON: 22 54 19 50
TELEFAKS: 22 54 19 51

ANSVARLEG REDAKTØR:
Arnfinn Muruvik Vonen

INFORMASJONSSJEF:
Svein Arne Orvik

REDAKTØRAR:
Erlend Lønnum
erlend.lonnum@sprakradet.no

Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

ABONNEMENT OG
ADRESSEENDRING:
bestilling@sprakradet.no

Signerte artiklar frå
eksterne skribentar står
for forfattaren sitt syn.

Ettertrykk tillate når kjelda er
oppgitt.

OPPLAG: 12 500
Tekstene i dette nummeret
finst òg på Internett:
www.sprakradet.no
www.sprakradet.no

Fire nummer i året
Redaksjonen avslutta
27.04.2012

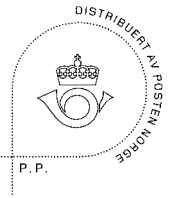
LAYOUT: Marit Heggenhougen
www.cmykdesign.no
TRYKK: Zoom Grafisk

ISSN 0333-3825

OMSLAGSBILETE:
*Byste av Knud Knudsen, utført av
Jo Visdal i 1889*
Foto: Svein Arne Orvik

B

NORGE/NOREG

HISTORIA BAK

KAMMAR HAR *TENNER*, RIVER OG FJELL HAR *TINDAR*

Det er likskap i form og tyding i hokjønnsordet *ei tann* – *fleire tenner* og hankjønnsordet *ein tind* – *fleire tindar*. Slik var det på norrønt òg i hokjønnsordet *ein tǫnn* – *fleiri tennr* og hankjønnsordet *einn tindr* – *fleiri tindar*.

Men det er òg ulikskapar mellom *tann* og *tind*, for rotvokalen er ikkje den same, og der det er *nn* i *tann*, er det *nd* i *tind*. Likevel har dei to orda hatt ei sams rot som inneheldt konsonantane **t-n-th**, ein gong langt attende i germansk tid. Denne rota finn me i det gammalgermanske språket gotisk, der *tann* på 300-talet etter Kristus heitte **tunth-us**.

Stor likskap med det gotiske ordet har desse fire orda, som alle tyder 'tann':

latin	dent -es (nominativ fleirtal)
litauisk	dant -ys (nominativ fleirtal)
gresk	o- dont -es (nominativ fleirtal)
sanskrit	dantas (nominativ fleirtal)

Også ordet *kam* har eldgamle røter. På norrønt heitte det *kambr*, jf. engelsk *comb*. Attåt 'kam' kunne det tyda 'takkete rand eller fjellrygg'. Jamfør at *Kamben*, som er namn på fjell fleire stader, har same ordtone som *kammen*. Det same opphavet som norrønt *kambr* har:

gresk	gómph -os (nominativ eintal), som tyder 'kinntann'
sanskrit	jambh -a- (ordstamme), som tyder 'hoggtann'
litauisk	žamb -as (nominativ eintal), som tyder 'skarp kant på ein bjelke'

Til og med polsk *ząb* 'tann', som liknar lite på dei tre orda over, kjem frå ei rot **gombh-*.

Svein Nestor, cand.philol.

.....

RETURADRESSE:
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825